

När Stanley skapade Kongo

Kabilas intåg i Kinshasa med rebellarmén skapar en känsla av *déjà-lu*, redan läst, skriver Göran Hägg i den första av två artiklar om Kongo och europeerna.

2 april. Kintamo-höfdingarne ha besökt mig och sökt öfvertygga mig om nödvändigheten att ingå blodsbroderskap med Ngalyma, som säkerhet mot de farhågor de kände, att mina besök i Kinshasa bebådade dem ondt. Jag lofvade dem att någon dag lyda deras råd.

Året är 1882. Men den egen-dömliga texten har faktiskt stor aktualitet, den inleder den utdragna tragedi vars senaste akt vi bevittnade för några veckor sen då Laurent Kabilas rebellarmé marscherade in och tog makten i samma Kinshasa.

Den som för pennan är "Bula Matari", alias Sir Henry Morton Stanley, journalist, upptäcktsresande och imperiebyggare. Boken är *Kongo – den nya fristaten i de svartes världsdal*, utgiven 1885 och översatt till svenska samma år.

Blodig litterär dröm

Stanleys framgångar som publicist överträffade nästan hans bana som imperialist. Men båda sidorna av hans verksamhet förutsatte varandra. Och även om tiden varit grymt fram med såväl hans fysiska som hans andliga livsverk, är exemplet lärorikt. En litterär dröm som kostat mängder av blod.

En idiotfri zon

I mitten av oktober startar en ny svensk TV-kanal, TV 8, med söderbergarnas Ratos som huvudgäse.

Mediavinkel

Här om veckan presenterade sig TV 8 för mediafolk. Denna nischkanal skall specialisera sig på ekonomi och näringsliv, som en eternas FinansTidningen, men också bjuda på kvalificerad dokumentär och samhällsdebatt. Bland rutans profiler märks Åke Ortmærk och ekonomijournalisten Pieter Tham.

Har vi inte redan tillräckligt med TV i Sverige? Det kan tyckas så vid anblicken av utbudets inferno och mer skall det bli när den digitala världsrymden anfaller.

Men Åttan har uppenbarligen tagit sig över den första tröskeln, att få plats i kabelnäten så att man hamnar på kanalväljarna hos Homo Zapiens. Kanske kan man nå en köpstark och därmed kommersiellt intressant målgrupp.

Om man satsar på kvalitet och egen profil. På det subjektiva, inte det politiskt korrekta. På det originella och seriösa. Därmed avses inte svartvit bulgarisk kortfilm, snarare underhållning med mening. Allt det andra finns ju redan. Kanske kan TV 8 bli en oas i eteröknen, en kajplats för elegans, en idiotfri zon. Där finns nischen. *Up market.*

KLAS HELMUT FASAN

Dessutom kan man förstå en hel del kring de senaste händelserna i Kongo/Zaire genom att läsa Stanleys skildringar av landets grundläggning. Hur kunde Mobutu tolereras och härska där i alla år? Hur kunde Laurent Kabila och hans lilla rebellarmé om några tusen man marschera genom jätterikets folkhav, vifta bort allt motstånd och erövra miljonstaden? Vad kommer att hända framöver?

Det är bara alltför typiskt att grundläggningen av det som då kallas Kongostaten och sedan i tur och ordning varit belgiska Kongo, Kongo, Zaire och nu senast demokratiska republiken Kongo beseglas just i blod några dagar senare:

9 april. Broderskap har ingåtts med Ngalyma... en skära gjordes i vardera armen, lite salt ströddes i såret, och sedan gnedo vi dem mot hvarandra...

I samma veva grundläggs även nära den omtalade byn handelsstationen Leopoldville, som gav namn åt den huvudstad som nu åter heter Kinshasa.

Men egentligen börjar historien lite tidigare. Stanley hade blivit världskändis då han för tidningen New York Herald's räkning ledde den expedition som 1871 fann den försumne missionären Livingstone. Boken *Huru jag fann Livingstone* skapade myten om det mystiska Afrika och några bevingade ord: *Dr Livingstone, I presume?*

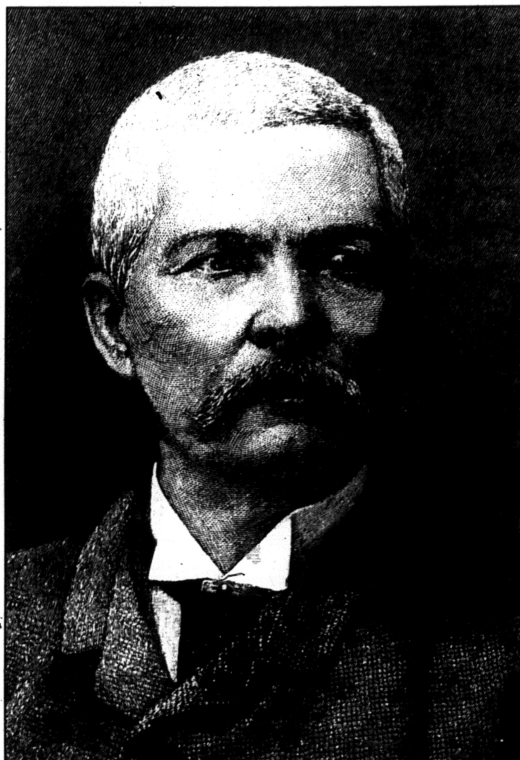
Den berättelsen lockade sponsorer till nästa stora expedition, tvärs över kontinenten, skildrad i *Genom de svartes världsdal* (1878), en bestseller även i Sverige där Bonniers sålde för dåtiden fantastiska 5 000 exemplar.

Civilisationens apostel

Vid det här laget hade Stanleys ambitioner nått långt bortom journalistiken. Han såg sig som en civilisationens apostel och var samtidigt angelägen om att hugfästa sitt minne med något varaktigare än papper. Han hade kartlagt den väldiga flod som de infödda kallade Zaire ("flod") från Tanganyika till Atlanten. Området tillhörde ingen europeisk makt. Varför inte skapa en ny, neutral stat, öppen för alla vita nationers handel och fria företagsamhet?

Leopoldville (Kinshasa), 1882. Illustration ur Stanleys Kongo – Den nya fristaten.

Drömmare. Den patologiske optimismen Henry Stanley ville göra Kongo till ett liberalt paradis. Utvecklingen gick i motsatt riktning. Porträtt ur Stanleys I det mörkaste Afrika.

Befogad skepsis från seriösa brittiska kapitalintressen ledde till att den girige kung Leopold II av Belgien istället ingrep. Kungen ställde sig i spetsen för ett konsortium på vars bekostnad Stanley på nytt, avreste till Kongo-flodens mynning för att grundlägga sitt kapitalistiska Utopia. Boken om *Den nya fristaten* berättar hur han med 14 vita och ett par hundra svarta från äldre kolonier börjar bygga "stationer", tänkta att växa till städer, och en väg som ska förbinda kusten med den segelbara floden ovanför de vattenfall som hindrar varutransporterna.

"Avtal" tecknas med mer eller mindre oförstående höfdingar som ställer sig under den nya statens beskydd. Den nyssnämnda Ngalyma verkar ha tillhört de mer medvetna av dem – en infödd elffenbens- och slavhandlare som efter någon kontakt med europeer redan fått kläm på hur saker kan ordnas med hjälp av sprit och

gevär och börjat bygga upp ett eget litet terrorvälde.

Efter att ha läst uppåt 3 000 sidor av Stanleys förnumstiga prosa – stilen kan inte ha gjort honom berömd – undrar man fortfarande vem karln egentligen var och vad han trodde att han höll på med.

Stanley tycks ha lidit av en nästan patologisk optimism. I någon mån tycks den ha varit smittande, inte bara i bokform utan också ute på fältet. Så länge han själv är där, bygger väg, anlägger magasin, blandar blod med höfdingar, byter mäsingsstråd mot elffenben, jagar flodhäst och lagar båtar går allt prima. Vänder han ryggen till rasar allt.

Förfallande stationer

Efter en tur uppåt floden lämnar han det nygrundade Leopoldville och återvänder till kusten bara för att finna stationerna där förfallna, de vita förmännen nersupna, negertjänarna bortsprungna, handelen obefintlig och djungeln på väg att åter ta över. Ny personal installeras, hjälten återvänder till Europa och meddelar att riket är grundat, men när han återvänder är det samma visa igen, Leopoldville är övergivet och gräsbuxvet.

Och så fortsätter det. Stanleys Kongostat är ett sagoland som bara existerar i diktarens närvaro. När han försvunnit vaknar de ensamma stationscheferna till misslyckandets mardröm i djungeln. Det mest slående är den yt-

terliga meningslösheten i alltihop. Ingen blev rik på det som följde. Utsugningen gav ganska lite. Talet om Kongos ofantliga rikedomar visade sig då som nu svårt att om-sätta i annat än strömmar av blod. Hursomhelst, någon sorts kontroll lyckas man sent omsider få med hjälp av blodbesudlade höfdingar som Ngalyma och arabiska slavhandlare som den berömde Tippu Tip. Stanley själv talar om att "grundlägga ett mäktigt negerrike", civilisera Kongo och utveckla handelen och företagsamheten. Det låter som en korsning mellan gammal SIDA-propaganda och en nutida broschyr i konsten att öppna eget.

När diktaren försvunnit vaknar de ensamma stationscheferna till misslyckandets mardröm i djungeln.

Stanleys idé är frihandel och ultraliberalism. Staten ska inte ta upp skatter eller tullar eller lägga sig i samhällslivet i övrigt, bara garantera säkerheten. Han har inga planer på europeisk invandring, än mindre de färgades utrotning.

Hän hyllar "den försigtige köpmannen, som... tar emot infödingarnes konstlösa varor i utbyte mot den fulländade produkten af fabrikerernas väfstarlar..." Eftersom: "Det är dessa, som kunna lära den svarte fattige, hvad han skall samla in af den myckenhet Guds gåfvor, som finnas rundtomkring honom och i hans grannskap. De äro handeldens missionärer".

Själva Kongostaten blev verkligen en sorts bolag. Men ingalunda som Stanley trott. Motvilliga infödingar misshandlades med flodhästiska eller fick byarna brända och händerna avhuggna om de inte levererade stiplulerad kvantitet gummi och elffenben till de brutala vita agenter som på ett slags franchisingbasis övertagit plundringen.

Stanleys ord ur Kurtz' mun

Det är Stanleys retorik som Joseph Conrad parodierar i *Mörkets hjärta* (1902) när agenten för "den inre stationen"; Kurtz, först drömmer om handelns civiliserande inverkan och sedan nedsjunker till ett slags mordisk prästkoning som presidenter över avskyrda dödsriter. Romanen är inom parentes sagt en av världslitteraturens mest missförstådda. I skol- och debattböcker framställs den som en bild av hur den vite mannen kommer och förstör för rara naturfolk. Tyvärr är den svartare än så. Ute i bushen förvandlas alla till samma slags vildar som urbefolkningen, fast ännu värre med de vapenresurser och vinstkrav de vita fört med sig.

Det är en god bild av den fortsatta utvecklingen i Kongo, men trots allt lite orättvist mot Stanley. De verkliga övergreppen kom senare, sedan han vandrat vidare insvept i sin litterära drömsky. Men han skulle än en gång återkomma till sin skapelse i Kongo. Mer om den resan i nästa artikel.

GÖRAN HÄGG